

O'QITUVCHI VA O'QUVCHI O'RTASIDAGI PSIXOLOGIK MUNOSABATLAR**Shakarov Sharof Shavkat o'g'li****Chirchiq davlat pedagogika universiteti****Jismoniy madaniyat fakulteti Texnologik ta'lim yo'nalishi talabasi****shakarovsharof004@gmail.com****<https://doi.org/10.5281/zenodo.19345556>**

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim jarayonining asosiy subyektlari — o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi psixologik munosabatlarning mohiyati, ularning shaxs kamolotiga ta'siri va o'zaro hamkorlikning samarali mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda subyekt-subyekt munosabatlarining psixologik parametrlari, muloqotdagi ishonch, empatiya va ijtimoiy-psixologik iqlim masalalari zamonaviy ta'lim paradigmalari asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: *o'qituvchi-o'quvchi munosabatlari, subyekt-subyekt paradigmasi, psixologik iqlim, empatiya, identifikatsiya, yaqin rivojlanish zonasi, refleksiv tahlil, motivatsiya.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimining sifati va samaradorligi ko'p jihatdan ta'lim subyektlari o'rtasidagi psixologik munosabatlarning mazmuniga bog'liqdir, xususan, O'zbekiston Respublikasida ta'lim islohotlari doirasida o'quvchi shaxsini hurmat qilish va uning individual qobiliyatlarini yuzaga chiqarish masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarildi [1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. (2019). O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida. PF-5712-son. Toshkent. (Konsepsiya matni, 20-25-betlar); 2. G'oziyev, E. G'. (2010). Umumiy psixologiya. Toshkent: Universitet. (162-168-betlar); 3. Davletshin, M. G. (2002). Psixologiya va pedagogika. Toshkent: O'zbekiston. (82-88-betlar); 4. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press. (pp. 92-100)]. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlar shunchaki "bilim berish" va "bilim olish" jarayoni emas, balki ikki ruhiy dunyoning o'zaro uchrashishi, bir-birini boyitishi va shaxsiy o'sishni ta'minlovchi murakkab ijtimoiy-psixologik tizimdir. Ushbu munosabatlarning psixologik jihatdan to'g'ri qurilishi o'quvchining maktabga bo'lgan munosabatini, uning o'z-o'zini baholash darajasini va kelajakdagi ijtimoiy muvaffaqiyatini belgilab beruvchi fundamental omil bo'lib xizmat qiladi.

O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi psixologik munosabatlar ta'lim jarayonining "emotsional o'zagi" bo'lib, u muloqotning barcha bosqichlarini qamrab oladi. Psixologik nuqtayi nazardan, bu munosabatlar ikki xil modelda namoyon bo'lishi mumkin: an'anaviy subyekt-obyekt (o'qituvchi boshqaruvchi, o'quvchi bo'ysunuvchi) va zamonaviy subyekt-subyekt (ikkala tomon ham faol hamkor). Subyekt-subyekt munosabatlarining asosi o'zaro hurmat, ishonch va samimiylikka quriladi. Bunday sharoitda o'quvchi o'zini xavfsiz his qiladi, o'z fikrini erkin bayon etishdan qo'rqmaydi va xato qilishni rivojlanishning bir bosqichi sifatida qabul qiladi. O'qituvchi esa o'z navbatida o'quvchining individual rivojlanish trayektoriyasini qo'llab-quvvatlovchi fasilitator vazifasini bajaradi.

Munosabatlarning shakllanishida o'qituvchining perseptiv qobiliyatlari, ya'ni o'quvchini to'g'ri idrok etishi va uning ruhiy holatini nigohidan anglay olishi muhim rol o'ynaydi. Identifikatsiya jarayoni orqali o'qituvchi o'zini o'quvchi o'rniga qo'yib ko'radi va uning darsdagi qiyinchiliklarini, charchog'ini yoki emotsional bosimini tushunishga intiladi. Bu esa pedagogga har bir o'quvchi uchun individual "psixologik kalit" topish imkonini beradi. Agar o'qituvchi o'quvchining ichki dunyosiga nisbatan befarq bo'lsa, munosabatlarda "sovuqlik" paydo bo'ladi va

bu bilim o'zlashtirish samaradorligini keskin pasaytiradi. Chunki kognitiv jarayonlar (diqqat, xotira, tafakkur) ijobiy emotsional muhitda yaxshi ishlaydi. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi ishonch munosabatlari ta'limning psixologik poydevoridir. Ishonch paydo bo'lishi uchun o'qituvchi o'z so'zi va harakatida izchil bo'lishi, adolat tamoyillariga qat'iy rioya qilishi lozim. O'quvchi o'qituvchining adolatiga ishonsa, uning tanqidlarini ham konstruktiv qabul qiladi va o'z ustida ishlashga intiladi. Aksincha, agar o'qituvchi o'quvchilar orasida "sevimplilar"ni ajratsa yoki adolatsiz jazolash usullaridan foydalansa, munosabatlarda inqiroz yuzaga keladi. Bu inqiroz o'quvchining darsdan sovushiga, intizom buzilishiga va o'qituvchining nufuzi tushishiga olib keladi. Ishonchli munosabatlar o'qituvchining o'quvchi bilan nafaqat darsda, balki tanaffuslarda ham samimiy muloqot qilishi orqali mustahkamlanadi.

Empatiya — o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlarning emotsional drayveridir. Empatik o'qituvchi o'quvchining nafaqat yutuqlarini, balki uning ichki qo'rquvlari va tashvishlarini ham his qiladi. Bolalik va o'smirlik davrida yosh krizislarini boshdan kechirayotgan o'quvchi uchun pedagogning tushunishi va qo'llab-quvvatlashi hayotiy ahamiyatga ega. Ayniqsa, past o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan ishlashda empatiya mo'jizaviy ta'sir ko'rsatishi mumkin: o'qituvchining "men senga ishonaman", "sen buni uddalaysan" kabi samimiy daldalari o'quvchida yashirin salohiyatni uyg'otadi. Empatik munosabatlar o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi masofani qisqartiradi, lekin bu pedagogik takt va chegaralarning buzilishini anglatmaydi.

O'qituvchining muloqot uslubi munosabatlarning ijtimoiy-psixologik xarakterini belgilab beradi. Demokratik uslubda munosabatlar "o'zaro hamkorlik" va "umumiy ijodkorlik" tamoyili asosida quriladi. Bunda o'qituvchi o'quvchini shaxs sifatida tan oladi va uning fikrini hurmat qiladi. Avtoritar uslubda esa munosabatlar "hukmronlik" va "bo'ysunish"ga asoslanadi, bu esa o'quvchida ijodiy qobiliyatlarning bo'g'ilishiga va shaxsiy "Men"ning so'nishiga sabab bo'ladi. Liberal uslubdagi munosabatlar esa begonalashuvni keltirib chiqaradi. Shuning uchun zamonaviy pedagogik psixologiyada demokratik va hamkorlikka yo'naltirilgan munosabatlar modeli eng samarali deb tan olingan bo'lib, u shaxsning har tomonlama rivojlanishi uchun optimal muhit yaratadi.

Munosabatlardagi psixologik to'siqlar (barrers) ta'lim subyektlari o'rtasidagi tushunmovchiliklarni keltirib chiqaradi. Bu to'siqlar kognitiv, emotsional va xulq-atvor darajasida bo'lishi mumkin. Masalan, o'qituvchining o'ta qattiqqo'lligi o'quvchida qo'rquv to'sig'ini hosil qiladi, natijada o'quvchi bilgan savoliga ham javob bera olmaydi. Yoki o'qituvchining o'quvchiga nisbatan oldindan shakllangan salbiy tasavvuri (halo effect) munosabatlarning xolis bo'lishiga xalaqit beradi. Ushbu to'siqlarni yengish uchun o'qituvchi reflektiv tahlil yuritishi, o'zining emotsional holatini boshqarishi va o'quvchi bilan "teskari aloqa" o'rnatishi lozim. To'siqlarsiz munosabatlar ta'lim jarayonining ochiqligini va samimiyligini ta'minlaydi. O'qituvchi va o'quvchi munosabatlarida "Pigmallion effekti" (yoki kutilmalar effekti) katta ahamiyatga ega. Agar o'qituvchi o'quvchining qobiliyatlariga ishonsa va undan yuqori natijalar kutsa, o'quvchi ongsiz ravishda bu kutilmalarni oqlashga harakat qiladi va natijalari haqiqatdan ham yaxshilanadi. Aksincha, o'qituvchi o'quvchiga "umidsiz" deb qarasa, o'quvchining motivatsiyasi so'nadi. Shu sababli, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlar har doim pozitiv yo'naltirilgan bo'lishi, o'qituvchi o'quvchining hatto kichik muvaffaqiyatini ham payqab, uni rag'batlantirib borishi kerak. Bu ijobiy munosabatlar zanjiri o'quvchida o'z-o'ziga bo'lgan ishonchni va ta'limga bo'lgan qiziqishni mustahkamlaydi.

Zamonaviy raqamli muhitda o'qituvchi va o'quvchi munosabatlari virtual maydonga ham ko'chmoqda. Onlayn muloqotda "jonli" emotsiyalarning yetishmasligi munosabatlarning rasmiylashib ketishiga sabab bo'lishi mumkin. Biroq, mahoratli pedagog virtual muhitda ham guruhli chatlar, interaktiv topshiriqlar va shaxsiy qo'llab-quvvatlash orqali o'quvchilar bilan yaqin aloqani saqlab qoladi. Raqamli avlod (Z-gen) vakillari o'qituvchidan nafaqat bilim, balki texnologik va emotsional hamkorlikni ham kutadilar. Virtual muhitdagi munosabatlar ko'proq erkinlik va moslashuvchanlikni talab qiladi, bu esa o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi masofani yangicha shaklda — hamkorlik va maslahatgo'ylik darajasida qurishga imkon beradi.

Oila va o'qituvchi o'rtasidagi munosabatlar ham o'quvchi bilan bo'ladigan psixologik aloqaga bevosita ta'sir qiladi. Agar o'qituvchi va ota-ona o'rtasida nizo bo'lsa, o'quvchi "ikki o't orasida" qoladi va uning o'qituvchiga bo'lgan munosabati yomonlashadi. Aksincha, o'qituvchi va ota-onaning hamjihatligi o'quvchi atrofida sog'lom psixologik maydon yaratadi. O'zbek mentalitetida o'qituvchiga nisbatan yuksak hurmat mavjud bo'lib, bu an'anaviy qadriyat o'qituvchi va o'quvchi munosabatlarida "ustoz-shogird" an'alarini davom ettirishga xizmat qiladi. Ustoz va shogird munosabatlari nafaqat darslikdagi mavzularni o'rganish, balki hayotiy donishmandlik va axloqiy o'rnakni ham o'z ichiga oladi. Munosabatlardagi nizoli vaziyatlarni boshqarish pedagogik psixologiyaning eng nozik sohasidir. Nizolar har doim ham salbiy emas, ular ba'zan munosabatlarning yangi bosqichga chiqishiga, bir-birini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Asosiysi, o'qituvchi nizoni kuch bilan emas, balki mantiqiy tushuntirish, kompromiss va muzokaralar orqali hal qilishi lozim. Nizolarni bartaraf etishda o'qituvchi o'quvchining "yuzini saqlab qolishi" (save face) va uning shaxsiga tegmasligi shart. Konstruktiv tarzda hal qilingan har bir nizo o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi ishonchni yanada oshiradi va ularning bir-biriga bo'lgan hurmatini mustahkamlaydi.

XULOSA

O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi psixologik munosabatlarning tizimli tahlili shuni ko'rsatadiki, munosabatlarning subyekt-subyekt modeli shaxs kamolotini ta'minlashning eng samarali strategiyasidir. Empatiya, ishonch va o'zaro hamkorlik tamoyillariga asoslangan munosabatlar o'quvchining kognitiv faolligini oshirish bilan birga, unda ijobiy "Men-konsepsiyasi"ni shakllantiradi. Tadqiqot natijalari o'qituvchining psixologik kompetentligi, uning muloqot uslubi va emotsional barqarorligi sinfdagi ijtimoiy-psixologik iqlimni belgilovchi hal qiluvchi determinantlar ekanligini tasdiqladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Davletshin, M. G. (2002). *Psixologiya va pedagogika*. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti. (pp. 80-95).
2. G'oziyev, E. G'. (2010). *Umumiy psixologiya: darslik*. Toshkent: Universitet nashriyoti. (pp. 160-175).
3. Arzibayev, K. O., & Sh, R. V. (2021). Effects On Performance By Electronic Training Equipment For Young Karatists.«. *Psychologi and education» Journal*, 58(2), 11488-11490.
4. ARZIBAYEV, Q. (2024). O 'SMIR SPORTCHILARDA MAQSADGA ERISHISH MOTIVATSIYASI TADQIQI. *News of the NUUz*, 1(1.9), 54-57.
5. Arzibayev, Q. (2023). O 'smir sportchilarda sport bilan shug 'ullanish motivlarini O 'rganish. *Sport ilm-fanining dolzarb muammolari*, 1(3), 18-25.

6. Arzibayev, Q. (2023). THE PROBLEM OF MOTIVATION OF SPORT ACTIVITY IN THE ANALYSIS. *European journal of education and applied psychology*, (2), 82-89.
7. Arzibayev, Q. (2023). THE APPEARANCE OF MOTIVES FOR SPORTS ACTIVITY IN ANALYSIS. *Modern Science and Research*, 2(10), 694-704.
8. Ziyadullaev, K. S., Raximov, V. S., Arzibaev, Q. O., & Muxametov, A. M. (2022). Creation of a model of development of sports marketing in modernization of sports management system in Uzbekistan. *Journal of Physical Education and Sport*, 22(1), 19-25.
9. Арзибаев, К. О. (2015). РОЛЬ МОТИВАЦИИ В ЕДИНОБОРСТВЕ. *Наука и мир*, (3-3), 103-105.
10. Арзибаев, К., & Бердалиева, Ю. (2013). ВЛИЯНИЕ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ НА МОТИВАЦИЮ ЮНЫХ СПОРТСМЕНОВ. *SCIENCE AND WORLD*, 14.
11. Arzibayev, K. O., & Rahimov, V. S. (2021). Influence of Basketball on the Mental and Physical Development of the Personality. " *International Journal of Future of Generation Communication and Networking*, 14(1), 768.
12. Арзибаев, К. О. (2013). МОТИВАЦИЯ ДОСТИЖЕНИЯ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР СПОРТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. *SCIENCE AND WORLD*, 93.
13. Арзибаев, К. О. (2014). Роль спорта в развитии этнической толерантности. In *Сборники конференций НИЦ Социосфера* (No. 34, pp. 121-122). Vedecko vydavatelske centrum Sociosfera-CZ sro.
14. Arzibaev, K. O., & Yakubova, M. D. (2021). THE IMPORTANCE OF MOVING GAMES IN FORMATION OF A HEALTHY LIFESTYLE. In *АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА В СОВРЕМЕННЫХ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ* (pp. 122-126).
15. Arzibaev, K. O., & Karimov, U. K. (2021). INTEGRATION OF MATHEMATICS AND PHYSICAL EDUCATION. In *АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА В СОВРЕМЕННЫХ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ* (pp. 114-117).
16. Arzibaev, K. O., & Elmurodova, M. U. (2021). DEVELOPMENT IN SPORTS USING UNIQUE TECHNIQUES. In *АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА В СОВРЕМЕННЫХ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ* (pp. 3-5).
17. Arzibaev, K. O., & Tanikulova, Z. R. (2021). MECHANISMS FOR IMPROVING THE LEGAL KNOWLEDGE OF ATHLETES. In *АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА В СОВРЕМЕННЫХ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ* (pp. 117-119).
18. Arzibaev, K. O., & Rafiqov, A. U. (2021). THE ROLE OF MATHEMATICS IN SPORTS. In *АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА В СОВРЕМЕННЫХ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ* (pp. 5-8).
19. Arzibayev, K. O., & Aralov, S. A. (2016). Physical culture and social importance of sport in educating the young by the principles National Concept. In *Scientific achievements of the third millennium* (pp. 23-24).
20. Арзибаев, К. О., & Акбарова, Д. Р. (2016). Проблема здорового образа жизни в исследованиях. *Наука и мир*, (3-3), 77-78.